

Openingstekst: 'Wanneer eindigt de nacht?'

De rabbi vroeg eens aan zijn leerlingen: 'Weten jullie wanneer de nacht eindigt en de dag begint?' De leerlingen dachten na over de vraag van de rabbi. Een van hen antwoordde: 'Is dat misschien het moment waarop je uit de verte een hond van een schaap kunt onderscheiden?' 'Nee,' zei de rabbi. 'Is het als je uit de verte het verschil kunt zien tussen een dadelboom en een vijgenboom?' 'Nee' zei de rabbi. 'Wanneer is het dan?' vroegen de leerlingen. 'De dag begint als je in de gezichten van de mensen die je tegenkomt je broeders en zusters herkent,' antwoordde de rabbi. 'Tot dat moment is de nacht nog bij ons.'

Lezing: Matteüs 22, 34-40 (NBV 21)

Nadat de farizeeën hadden vernomen dat Hij de sadduceeën tot zwijgen had gebracht, kwamen ze bij elkaar. Om Hem op de proef te stellen vroeg een van hen, een wetgeleerde: 'Meester, wat is het grootste gebod in de wet?' Hij antwoordde: 'Heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: heb uw naaste lief als uzelf. Deze twee geboden zijn de grondslag van alles wat er in de Wet en de Profeten staat.'

Overweging

Hoe ver is de nacht? Hoe ver? Hoe ver?

Zo zingen wij in deze viering vandaag op de kortste dag van het jaar. Zo zingen wij in deze viering waarin wij de vraag naar waarheid stellen. Zo zingen wij in deze wereld waarin waarheid, waarheid in de zin van overeenstemmen met de realiteit, zó onvanzelfsprekend is geworden. Op een manier die in elk geval mijzelf nog maar vrij kortgeleden echt onvoorstelbaar leek. Zo zingen wij in een wereld waarin mensen de meest opzichtige leugens vertellen en daarmee weggomen. En wereld waarin de vraag naar waarheid, de vraag wat nu eigenlijk wáár is, er soms gewoon niet meer toe lijkt te doen. En dan, maar dat is een thema waar ik vandaag verder niet op in zal gaan, dan heb ik het nog niet eens over al die doodenge ontwikkelingen rond *deep fake* enzovoort, die maken dat het ook nog eens steeds moeilijker wordt om waar nog van nep te onderscheiden.

Als wij de nachten in onze wereld toelaten tot ons bewustzijn, onze angst voor de nacht, onze toekomstangst om onze aarde, dan maakt onze zorg over ons omgaan waarheid daar denk ik wel deel van uit.

Hoe ver is de nacht? Hoe ver? Hoe ver?

De Joodse godsdienstfilosoof Martin Buber schreef zijn hoofdwerk *Ich und Du* na de verschrikkingen van de eerste wereldoorlog. En gedurende zijn lange leven heeft hij meer diepe mensennachten meegemaakt. Tegenover de vervreemding die Buber ervaart, vervreemding van mensen in een steeds technischer en bureaucratischer samenleving die, zoals hij later zó heeft ervaren, kan leiden tot ontmenselijking, stelt hij in *Ich und Du* een andere houding. Tegenover het voor ons overleven nodige objectiveren en gebruiken van ons mensen, de wereld van het *ik-het* zoals Buber het noemt, stelt hij de ontmoeting. De wereld van het *ik-jij*. Pas daar waar wij ontmoeten leven wij werkelijk. Pas daar zijn wij werkelijk mens. Hierbij is het *jij*-zeggen van de ontmoeting niet maakbaar. We kunnen het alleen ontvangen. Maar we kunnen er wel open voor staan. De ontmoeting is wil en genade ineen. Alleen dit

ontmoeten, dit *jij*-zeggen, geeft ons leven zin en samenhang. En ook al kunnen wij niet altijd ontmoeten, als het goed is het *jij*-zeggen van de ontmoeting altijd wel latent aanwezig en verlangen wij ook in de noodzakelijke objectiverende en gebruikende wereld van het *het* naar het *jij*.

En daar waar wij mensen *jij*-zeggen in de wereld, daar ‘werpen wij’, zoals Buber het zegt, ‘een blik op de zoom van het eeuwige Jij, uit alles vernemen wij een waaien van hem, in ieder Jij spreken wij het eeuwige Jij aan’.

Buber beschrijft in *Ich und Du*, inmiddels ruim honderd jaar geleden, hoe zich de *het*-wereld steeds verder uitbreidt. En hoe deze steeds verder uitdijende *het*-wereld de mensen beangstigt zonder dat ze precies doorhebben wat er gebeurt. De wereld met haar instellingen wordt steeds onpersoonlijker. Maar in plaats van opnieuw *jij* te zeggen, trekken de mensen zich terug op het eigen erf van hun ik, dat wil zeggen, ze trekken zich terug op de ik-pool van het *ik-het*. Mensen trekken zich terug in hun binnenwereld, in hun gevoelswereld. Volgens Buber is dat een verkeerde beweging. Want gevoelens lijken wel persoonlijk, maar omdat gevoelens binnen in de mens zijn, niet tussen mensen, brengen gevoelens geen werkelijk leven tot stand, geen relatie. Ze begeleiden de relatie, het *jij*-zeggen van ons mensen, alleen maar. Zo is bijvoorbeeld de liefde tussen twee mensen volgens Buber iets wat er werkelijk is, iets wat de wereld verandert. De gevoelens van verliefdheid begeleiden de liefde alleen maar. Wat er volgens Buber werkelijk nodig is tegenover de uitdijende *het*-wereld, dat is omkeer, dat is een hernieuwd *jij*-zeggen van de mensen.

Ik vermoed dat we deze beweging, die Buber hier beschrijft, in onze wereld nu ook in onze omgang met waarheid terug kunnen zien.

Dat wij op een gegeven moment vragen zijn gaan stellen bij een te onkritisch gebruik van het waarheidsbegrip van waarheid als overeenstemming, dat is terecht. Wij beseffen dat wij manieren van kijken objectief of wetenschappelijk noemden, zonder daarbij oog te hebben voor machtsverhoudingen, zonder te willen zien dat onze zogenaamd objectieve blik niet belangeloos was. Maar zien wij misschien daarnaast ook als het gaat om waarheid nu zo’n terugtrekkende beweging van mensen op het erf van hun eigen ik? Een terugtrekkende beweging naar het eigen gevoelsleven? Waar is, wat goed voelt? Waar is, wat mijn onderbuik zegt? Waarbij wij elke verbinding met de werkelijke wereld aan het kwijtraken zijn?

En – de parallellie verder doortrekkend – zou het ons in onze wereld nu kunnen helpen om niet alleen de noodzakelijke strijd te voeren voor een vasthouden aan waarheid als overeenstemming met de realiteit, maar om daarnaast waarheid ook relationeler te verstaan?

Buber verstaat waarheid eerder Hebreeuws dan Grieks. Niet *aletheia*, maar *Emet*. Waar is wat zich als betrouwbaar betoont. Waarheid heeft te maken met trouw. Met vertrouwen. Waarheid moet worden waargemaakt. En dat doen wij mensen door te antwoorden daar waar wij worden aangesproken. Door als mens te antwoorden, door als mens verantwoordelijkheid te nemen voor de ander die ons aanspreekt, krijgen wij een relatie met de waarheid, hebben wij deel aan de waarheid. En ik vermoed dat ook hier geldt: het waarheidsbegrip als ‘overeenstemming met’ is niet slecht, net zomin als de *het*-wereld slecht is. Wij hebben dit waarheidsbegrip nodig. Dat beseffen wij nu als misschien nooit tevoren. Maar als het goed is, dan oriënteert zich dit waarheidsbegrip op de een of andere manier steeds opnieuw aan waarheid als betrouwbaarheid en verantwoordelijkheid. Als het goed is, verliezen wij in ons streven naar waarheid de ander, de relatie, nooit helemaal uit het oog.

Bijvoorbeeld door bij het stellen van de vraag naar waarheid te letten op machtsverhoudingen. Door de vraag *qui bono* te stellen: wie wordt er beter van?

Deze waarheid als verantwoordelijkheid zag Buber in het chassidisme. Volgens Buber heeft geen andere, met het chassidisme enigszins vergelijkbare beweging zo het 'oneindige ethos van het ogenblik' verkondigt: 'Wanneer eindigt de nacht? De nacht eindigt als je in de gezichten van de mensen die je tegenkomt je broeders en zusters herkent.'

In de gezichten van de mensen die je tegenkomt je broeders en zusters herkennen. Dit herkennen van broeders en zusters in de ander, ook in de vreemde ander, dat zien we ook terug in onze Schriftlezing van vandaag. Als Jezus spreekt over het grote gebod, dan citeert hij twee teksten uit de Hebreeuwse Bijbel. Allereerst de voor Joden zo centrale tekst uit Deuteronomium, het Schma Israël: "Hoor Israël, de Eeuwige is onze God; de Eeuwige alleen! Liefhebben zul je de Eeuwige, je God, met heel je hart, met heel je ziel en met al je macht!" (Deut. 6, 4-5) Daarnaast citeert Jezus een tekst uit het Bijbelboek Leviticus: "Heb je naaste lief als jezelf. Ik ben de Eeuwige." (Lev. 19.18b)

Volgens Martin Buber – en hij volgt hier de Joodse verlichtingsgeleerde Naphtali Herz Wessely – betekent het Hebreeuwse woord 'kamocha', 'als jij', hier niet: 'Heb je naaste lief zoals je jezelf lief hebt'. Volgens hem betekent 'kamocha' hier eerder: 'Die op je lijkt. Die net als jij beeld is van God.' Buber vertaalt dan ook: 'Heb je naaste lief, want hij is zoals jij.'

'Heb je naaste lief, want hij is zoals jij.' Maar wie is eigenlijk mijn naaste? Het Hebreeuwse woord 'rea' kent heel verschillende betekenissen. Het kan 'vriend' betekenen, of 'makker'. Maar meestal is de betekenis breder. Zo kan het woord ook 'volksgenoot' betekenen. Of nog breder 'naaste', of 'medemens'. En het woord kan in parallelle worden gebruikt met 'vreemde'. 'Rea' is de mens die je in je leven ontmoet. De mens die op je pad komt. Bij de evangelist Lucas stelt in de tekst over het grote gebod een wetgeleerde Jezus de vraag 'Wie is mijn naaste?' En als antwoord vertelt Jezus over de barmhartige Samaritaan, die de man die overvallen werd door rovers ziet en die hem verzorgt. (Lc. 10, 25-37) Deze Samaritaan, die verantwoordelijkheid neemt voor wie op zijn pad komt. En deze verantwoordelijkheid is ook materieel. Het liefhebben met al je macht uit het grote gebod, dat moeten we namelijk niet willen vergeestelijken. Liefhebben met al je macht, dat betekent ook liefhebben met je geld.

'De nacht eindigt als je in de gezichten van de mensen die je tegenkomt je broeders en zusters herkent.'

Wij gaan nu naar Kerst. Maria, die 'ja' zei, die *jij* zei, toen de engel haar groette. Maria die ontvankelijk was voor wat, voor wie, er op haar pad kwam. Maria die antwoordde, die verantwoordelijkheid nam. En die zó God in onze wereld nabij heeft doen komen.

En dan de geboorte van het kind in de stal. Een vluchtelingkind. De Bijbel vertelt ons van mensen die verantwoordelijkheid hebben genomen voor dit kind. En de traditie vult het aan. Jozef, die voor dit kind vader was. Mensen die een stal ter beschikking hebben gesteld toen in de herberg geen plaats was. De herders. De wijzen. Mensen die dit kind hebben gezien. Mensen die *jij* hebben gezegd tegen dit behoeftige kind. Mensen die verantwoordelijkheid hebben genomen. Mensen die in de ontmoeting met dit kind zelf zijn veranderd. Mensen die God hebben ontmoet in de ontmoeting met dit kind. God die mens is geworden en die bij ons heeft gewoond.

Het verhaal van Jezus' geboorte is in onze traditie misschien wel het allermooiste voorbeeld ervan dat wij daar, waar wij in de wereld ontmoeten, daar waar wij verantwoordelijkheid nemen en antwoorden, dat wij daar God zelf ontmoeten.

Het Woord is mens geworden en heeft in ons midden gewoond, vol van genade en waarheid, en wij hebben zijn grootheid gezien, de grootheid van de enige Zoon van de Vader. (Joh. 1, 14)

Amen

Slottekst: Romeinen 13, 8-12 (NBV 21)

Wees elkaar niets schuldig, behalve liefde, want wie de ander liefheeft, heeft de wet vervuld.

Want: 'Pleeg geen overspel, pleeg geen moord, steel niet, zet uw zinnen niet op wat van een ander is'

– deze en alle andere geboden worden samengevat in deze ene uitspraak: 'Heb uw naaste lief als uzelf.

Liefde berokkent de naaste geen kwaad, dus de wet vindt zijn vervulling in de liefde.

U kent de huidige tijd: het moment is gekomen waarop u uit de slaap moet ontwaken, want de redding is ons meer nabij dan toen we tot geloof kwamen. De nacht loopt ten einde, de dag nadert al. Laten we ons daarom ontdoen van de praktijken van de duisternis en ons omgorden met de wapens van het licht.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeiden.nl
info@ekklesialeiden.nl